

مرکز مطالعات راهبردی و آموزش وزارت کشور

راهبردهای مشارکت مردم و جوامع محلی در حوزه مدیریت
پسماندهای عادی و کشاورزی

میز تخصصی محیط زیست

گروه مطالعات عمران، توسعه و مدیریت شهری

تیر ۱۴۰۲

شماره ۹۹

نمای راهبردی

پایه علمی

مرکز مطالعات راهبردی و آموزش وزارت کشور

گردآورنده: مهناز ناصری

مبیز تخصصی: محیط زیست

تهیه شده در: گروه مطالعات عمران، توسعه و مدیریت شهری

تاریخ انتشار: تیر ۱۴۰۲

نمای راهبردی

راهبردهای مشارکت مردم و جوامع محلی در حوزه مدیریت
پسماندهای عادی و کشاورزی

در این نما می خوانید

آگاهی و مشارکت شهروندان در مراحل گوناگون مدیریت پسماندهای عادی و کشاورزی از عوامل موفقیت در انجام آن است.

راهبردهای افزایش مشارکت مردم و جوامع محلی در حوزه مدیریت پسماندهای عادی و کشاورزی با استفاده از نظرات خبرگان دولتی و خصوصی مطرح می شوند.

تیر ۱۴۰۲

نمای راهبردی

چکیده

مدیریت پسماند عادی و کشاورزی یکی از بخش‌های اصلی مدیریت زندگی جوامع است. بدون شک توجه ناکافی به این مسئله می‌تواند تأثیر زیادی در تخریب محیط زیست داشته باشد. مدیریت صحیح پسماند مستلزم همکاری تمامی ذی‌نفعان بوده لذا، مشارکت مردم و جوامع محلی در تمامی مراحل مدیریت پسماند از عناصر اصلی موفقیت در این امر است. با توجه به مشکلاتی چون موفقیت پایین برخی از طرح‌های اجراشده، تمایل و مشارکت کم افراد جامعه، اختلاط پسماندهای مختلف با یکدیگر، دشواری در سامان‌دهی آنها و آسیب‌های جدی وارد شده به محیط زیست، مشارکت مردمی در مدیریت پسماند ضروری است. استقرار حکمروایی مشارکتی در مدیریت پسماند، آگاهی از نظرات و مشارکت تولیدکنندگان پسماند قبل از هرگونه تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی، تدوین یک برنامه آموزشی مدون، استفاده از ظرفیت‌های رسانه‌های عمومی جهت اطلاع‌رسانی، توجه به زنجیره ارزش کامل پسماند، ارتقای سطح سرمایه اجتماعی در مردم، تقویت نظام آماری در مدیریت پسماند، تربیت تسهیل‌گری دهیاران و گروه‌های جهادی، حمایت از سمن‌ها و تشکل‌های محیط زیستی و غیره از اهم راهبردهای پیشنهادی جهت افزایش مشارکت در مدیریت پسماند هستند.

تیر ۱۴۰۲

نمای راهبردی

مرکز مطالعات راهبردی و آموزش وزارت کشور

فهرست

- ۱..... یافته‌های کلیدی
- ۲..... مقدمه
- ۳..... ضرورت طرح مسئله در میز تخصصی محیط زیست
- ۳..... عوامل موثر بر افزایش مشارکت مردم و جوامع محلی در مدیریت پسماند
- ۵..... جمع‌بندی و تجویز راهبردی
- ۷..... پیوست ۱

یافته‌های کلیدی

- مشارکت مردم محلی از مهم‌ترین روش‌های مدیریت اعضای جوامع است که در پیشبرد اهداف در حوزه‌های گوناگون اعم از مدیریت پسماند موثر است لذا ضروری است در تمامی شهرها و روستاها برای آن ظرفیت‌سازی صورت پذیرد.
- توجه به زیرساخت‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، محیط زیستی و غیره پیش از هرگونه تصمیم‌گیری خرد و کلان جهت افزایش مشارکت در مدیریت پسماند لازم است.
- کاهش تولید پسماند از مبدا و توجه به سیاست‌های تعهد وسیع تولیدکنندگان^۱ حائز اهمیت است.
- ضعف نظام آماری در کشور مانع فهم وضعیت موجود و میزان دقیق مشارکت آحاد جامعه در بحث مدیریت پسماند شده است.
- تحقق امر مشارکت و حفظ کارآمدی و پایداری آن نیازمند نهادینه کردن و اشاعه فرهنگ مشارکت عمومی است. آموزش و فرهنگ‌سازی مستمر لازمه این نهادینه‌سازی است.
- مشارکت در مدیریت پسماند یک مسئله چندوجهی است که مسائلی چون سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی در آن بسیار موثر هستند. توجه به افزایش سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی در افزایش مشارکت در مدیریت پسماند حائز اهمیت است.
- استفاده از تجربیات طرح ماب (مدیریت اجتماعی پسماند)^۲ و تغییر فرایند آن متناسب با سازوکار سایر شهرها و روستاها جهت کاهش آلودگی‌های محیط زیستی و آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی زباله‌گردی و کودکان کار یاری بخش است.
- دستیابی به برنامه‌ای پایدار برای مدیریت پسماند و استمرار در برنامه‌های تنظیم شده لازمه مدیریت صحیح پسماند است.
- مدیریت پسماند در شهرها و روستاها به دلیل پراکندگی و گستردگی آنها مستلزم مدیریت خاص و موردی طبق شرایط خاص هر منطقه است، همچنین می‌تواند در محل تولید با رویکرد مشارکتی و همراهی خود مردم و جوامع محلی انجام پذیرد.

^۱ Extended producer responsibility

^۲ در روستاها با این طرح تلاش شد به آموزش و مدیریت اجتماعی دهیاران و شوراهای پرداخته شود تا مراحل بازیافت پسماند و تهیه کود کمپوست در این محل‌ها اجرایی شود. این طرح ابتدا توسط عارت آهنگر در روستای دارابکلا در مازندران صورت پذیرفت.

مقدمه

فهم مشکلات موجود در این حوزه مانند سایر حوزه‌های عمومی در ابتدا نیازمند شناخت وضعیت موجود و تبیین شمای کلی از آن است. شناخت میزان مشارکت آحاد جامعه در این حیطة با استفاده از اطلاعات و داده‌های دقیق ضروری است. گام دوم آسیب‌شناسی وضعیت موجود و اقدامات صورت‌گرفته با استفاده از اطلاعات گردآوری‌شده است. گام سوم فهم راهکار مورد استفاده است. در این گام نوع نگاه به مقوله مورد بررسی تعیین شده و سپس راهکار مورد نظر انتخاب می‌شود. مدیریت پسماند یک موضوع جهانی است و استفاده از تجربیات سایر کشورها و متناسب‌سازی راهکارهای ایشان با بستر و زمینه موجود راهگشا است. سه حالت در افزایش مشارکت مردم موثر است. اول «چرخه آگاهی» است. افزایش آگاهی به آحاد جامعه منجر به تغییر نگرش و در اقدام بعدی موجب تغییر رفتار آنها خواهد شد. تکمیل نشدن چرخه آگاهی‌رسانی به ایشان مانع تغییر رفتارشان خواهد شد. دوم «برخورداری از زیرساخت لازم در افزایش مشارکت» آحاد جامعه است. در برخی مواقع زیرساخت لازم برای مشارکت مردم (به عنوان مثال پسماندهای الکترونیکی) در مدیریت پسماند وجود ندارد. سوم «میزان تمایل» ایشان است. مشارکت اجتماعی آحاد جامعه متأثر از وضعیت سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی است. گاهی آنها علاقه‌ای به مشارکت در مدیریت شهری ندارند. جلب نظر مردم، ترغیب ایشان به انجام فعالیت، پرداخت سود مالی به ایشان و در آخر کنشگری، چهار سطح مشارکت در مدیریت پسماند هستند. در سطح آخر افراد بسیار کمی قرار دارند و ضروری است در جهت افزایش کنشگران برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری شود. توجه مسئولان در کنار آموزش آحاد جامعه برای تغییر در رفتار جامعه هدف، دو ضلع اساسی در مشارکت در مدیریت پسماند است. نهاد خانواده، مدارس و مساجد سه رأس مهم در افزایش مشارکت آحاد جامعه در مدیریت پسماند است.

در سال ۱۳۸۹ با یک فرهنگ‌سازی موثر، ۵۰ درصد زباله تولیدی در اصفهان کاهش یافت که این آمار بسیار قابل توجه است. طبق نظرسنجی‌های انجام‌شده از هر ۱۰ شهروند، ۹ نفر از این موضوع رضایت داشتند.^۳ طبق مطالعات صورت‌گرفته در زمینه بررسی میزان اثرات آگاهی شهروندان بر مشارکت آنها در رابطه با عناصر موظف مدیریت پسماند در مناطق ۸ و ۱۲ تهران مشخص شده است که نقش آگاهی عمومی در هر یک از این عناصر انکارناپذیر است.^۴ با اجرای طرح کاپ (کاهش پسماند) در تهران از یک سو و کاهش زباله‌های تولید

^۳ بقایی، مهدی (۱۴۰۱/۰۸/۲۱). «جلب مشارکت مردم در مدیریت پسماند ضروری است»، به نشانی:

imna.ir/news/619957
(آخرین بازدید: ۱۴۰۲/۰۲/۰۳)

^۴ جهان صنعت نیوز (۱۴۰۰/۱۱/۱۰). «پیشران‌های آتی موثر بر مدیریت پسماند شهری»، به نشانی:

jahansanatnews.ir/244359
(آخرین بازدید: ۱۴۰۲/۰۲/۰۳)

خانگی از سوی دیگر، رقم تولید روزانه پسماند در پایتخت از ۷۵۰۰ تن به ۵۰۰۰ تن رسیده است.^۵ تمامی این آمار و اطلاعات نشان‌دهنده آن است که موضوع تسهیل‌گری و آموزش تفکیک از مبدا در مدیریت پسماند عادی و کشاورزی با استفاده از ظرفیت‌های مشارکت مردمی و جوامع محلی در شهرها و روستاها خصوصاً استان‌های شمالی به دلیل شرایط بحرانی در آنها، بسیار با اهمیت است. در ادامه با استفاده از نظرات خبرگان دولتی و خصوصی به بیان ضرورت توجه به این امر و عناصر و راهبردهای لازم در جهت افزایش مشارکت مردم و جوامع محلی در مدیریت پسماند پرداخته شده است.

ضرورت طرح مسئله در میز تخصصی محیط زیست

مدیریت پسماند همواره از مسائل مهم در وزارت کشور، سازمان حفاظت محیط زیست و سایر سازمان‌های همکار در این مسئله است. حل تمامی مسائل و مشکلات در کشور حتی آنهایی که در ابتدا چندان اجتماعی به نظر نمی‌آیند، خارج از بستر و زمینه موجود امکان‌پذیر نبوده و مستلزم مشارکت همگانی است. در مدیریت پسماند نیز مشارکت تمامی افراد یک جامعه حائز اهمیت بوده و از طریق حضور و مشارکت این افراد، تشخیص نیازها و اولویت‌بندی اهداف آسان‌تر انجام شده و مزیت‌های مادی و معنوی بسیاری را به همراه دارد. لازم به ذکر است در کنار نقش‌آفرینی وزارت کشور در مدیریت شهری، نقش این نهاد در ایجاد سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی و توسعه آن بسیار پررنگ است.

عوامل موثر بر افزایش مشارکت مردم و جوامع محلی در مدیریت پسماند

- در نظر گرفتن نظریه‌ها، پیشنهادهای و انتقادهای افراد جامعه در مدیریت پسماند؛ استفاده از تجربه‌های سایر کشورها در این امر راهگشا است، به عنوان مثال در سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۰ در شهر یوکوهامای ژاپن برنامه‌ای با نظر مردم تنظیم شد که هدف از آن کاهش ۳۰ درصد تولید پسماند در بلندمدت بود؛ اما به دلیل افزایش مشارکت مردم، میزان کاهش ۴۳ درصد شد. در تهران نیز غرفه‌های بازیافت ایجاد شده اما کاربرد ابزارهای تشویقی یکسان برای افزایش مشارکت شهروندان از طبقات اقتصادی مختلف در مناطق ۲۲گانه از کارایی لازم برخوردار نبوده است. بنابراین قبل از هر تصمیم‌گیری

^۵ میزان (۱۴۰۰/۰۲/۹). «باله خشک تحویل دهید گل و کتاب تحویل بگیرید»، به نشانی:

در این خصوص، شنیدن نظرات افراد در این مناطق به منظور فهم ابزارهای تشویقی برای افزایش مشارکت ایشان نیازمند پیگیری است. پهنه‌بندی مناطق گوناگون شهری و استفاده از نظریات کارشناسانی اعم از روان‌شناسی کودک، جامعه‌شناسی، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، مدیریت پسماند و غیره جهت افکارسنجی و فهم ابزارهای تشویقی حائز اهمیت بوده و لازم است از اطلاعات گردآوری شده توسط ایشان در تصمیمات کلان شهرداری‌ها استفاده شود. یک سیاست کلی و جامع برای فهم ابزارهای تشویقی در مناطق گوناگون شهری وجود نداشته و ضروری است با مشارکت کارشناسان مذکور شیوه‌نامه‌ای طراحی شده و سپس هر منطقه بر اساس شرایط خاص خود اقدام به برنامه‌ریزی طبق آن نماید.

- **سیاست‌های تعهد وسیع تولیدکنندگان؛** این سیاست یکی از برنامه‌های مهم و موثر در حوزه مدیریت پسماند در جهان است. در بیشتر موارد، آحاد جامعه در تولید پسماند نقش‌آفرین نیستند؛ لذا باید تمرکز بر کاهش تولید پسماند توسط تولیدکننده باشد و لازم است کارخانجات و صنایع، فرایند طراحی محصولات خود را اصلاح کنند. در این امر ضروری است کارخانجات موظف شوند تا بخشی از پسماند تولیدشده در آینده را کاهش دهند. لذا تغییر سیاست بسته‌بندی محصولات غذایی نیازمند پیگیری است.

- **پیاده‌سازی سیستم قیمت‌گذاری نرخ متغیر خدمات‌دهی پسماند؛** یک ابزار اقتصادی مستقیم به منظور تولید زباله کم‌تر و بازیافت بیشتر در شهرها است و سیاستی است که از شهروندان برای مقدار زباله‌های تولید شده هزینه دریافت می‌شود. استمرار به استفاده از سیستم قیمت‌گذاری نرخ ثابت در کنار یارانه‌های تخصیص‌یافته به انرژی اعم از آب، برق، گاز و غیره، انگیزاننده شهروندان برای کاهش حجم زباله تولیدی و مشارکت در مدیریت پسماند نخواهد بود. لازم به ذکر است در ابتدا تأمین زیرساخت لازم برای این موضوع به ویژه در کلان‌شهرها نیازمند پیگیری است.

- **تمرکز بر کودکان و دانشجویان جهت نهادینه‌سازی مشارکت ایشان؛**

- **افزایش اثربخشی آموزش‌های شهروندی؛** برخی از اصول مهم در طراحی این آموزش‌ها عبارتند از
 - بیان واضح و روشن؛
 - کاربردی بودن؛
 - تناسب ارائه محتوا با زیرساخت‌ها و امکانات موجود در کشور؛
 - استفاده از نظریات خبرگان مدیریت پسماند، جامعه‌شناسان، روان‌شناسان، گرافیک‌ها و غیره.

- **مشارکت همگانی؛** افزایش مشارکت آحاد جامعه مستلزم درگیر ساختن سایر نهادهای همکار در این مسئله است. نهادینه‌سازی فرهنگ بستن کمر بند ایمنی نمونه‌ای موفق از مشارکت تمامی نهادهای مسئول و همکار است و استفاده از تجربیات آن در این امر راهگشا است.
- **شفافیت در ارائه آمار و اطلاعات به آحاد جامعه؛** ارائه اطلاعات دقیق به مردم در افزایش مطالبه‌گری و به دنبال آن مشارکت اجتماعی ایشان موثر است.
- **پایش‌های دوره‌ای؛** بررسی و ارزیابی فیزیکی مانند کشور ژاپن و نظرسنجی مجدد، از راهکارهای پیشنهادی در این زمینه است.
- **استفاده از کارشناسان و خبرگان این حوزه در پست‌های مدیریتی؛**
- **طولانی شدن دوره مدیریتی و تصدی‌گری متخصصان این حوزه جهت به ثمر نشاندن طرح‌ها و برنامه‌های تعیین شده؛**
- **وضع قوانین و مقررات بازدارنده؛** تدوین و اجرای قوانین بازدارنده جهت کاهش پسماند شایان توجه است. ضمانت اجرایی قوانین و مقررات در نظام مدیریت پسماند حائز اهمیت است.
- **ارائه مقیاس و استاندارد یکسان؛** ارائه شیوه‌نامه‌ای جهت نحوه برخورد یکسان با مدیریت پسماند ضروری است. رفع تعارضات و دوگانگی‌ها مستلزم برخورداری از مقیاس و استاندارد واحد است.

جمع‌بندی و تجویز راهبردی

- استقرار حکمروایی مشارکتی و افزایش مشارکت مردم در تدوین و اجرای سیاست‌ها جهت ترغیب ایشان به همکاری و مشارکت؛
- استفاده از تجربیات طرح مپ و موارد مشابه، بررسی کامل مشکلات پیش روی این طرح و تطبیق آن برای طراحی سایر مدل‌های شهری و روستایی در سایر استان‌ها؛
- توجه و رعایت سلسله زنجیره ارزش مدیریت پسماند در همه بخش‌ها به صورت یک زیست‌بوم پویا؛
- افکارسنجی و شنیدن صدای مردم و تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری بر اساس نظرات و خواسته ایشان؛
- آموزش مستمر و فرهنگ‌سازی با استفاده از ابزارهای گوناگون تشویقی در جهت فهم روش درست مدیریت پسماند به افراد جامعه؛
- تربیت تسهیل‌گری دهیاران و آموزش به ایشان جهت استفاده از مدل تفکیک از مبدأ؛
- تربیت تسهیل‌گری و آموزش به گروه‌های جهادی جهت افزایش مشارکت روستائیان در پسماندهای عادی و کشاورزی؛

- ارائه راهکارهای مدیریتی و افزایش مشارکت بانوان به ویژه بانوان خانه‌دار (به عنوان اصلی‌ترین مدیریت‌کنندگان پسماندهای تولیدی در مبدأ) و نشان دادن نتایج همکاری ایشان به منظور افزایش مشارکت ایشان؛
- پایلوت‌گذاری یک یا شهر، نظرسنجی و اجرای آزمایشی طرح‌های پیشنهادی جهت فهم اثربخشی و کارآمدی طرح‌ها؛
- ایجاد سازوکار برای افزایش سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی در آحاد جامعه؛
- بازخوردهی به افراد از مفید واقع شدن اقدامات آنها برای ترغیب و ایجاد انگیزه در آنان؛
- استفاده از تجربه‌های موفق سایر کشورها و بهره‌مندی از آن جهت احصاء و برخورداری از مدلی برای افزایش مشارکت مردم منطبق با ظرفیت و زیرساخت‌های موجود در کشور؛
- ارتقای سطح مطالبه‌گری مردم با ایجاد حداقل یک تشکل فعال در هر شهرستان و یا شبکه‌سازی این تشکل‌ها برای هم‌افزایی و هماهنگی بیشتر؛
- قوانین و مقررات کارآمد اعم از رفع خला‌های قانونی در قانون مدیریت پسماندها با توجه به نیازهای روز، عملیاتی نمودن این قانون و سایر قوانین مرتبط، مشارکتی نمودن این قوانین، توجه به ساختار و شرایط موجود در این قوانین، تناسب جرم و مجازات و غیره؛
- محوریت قرار دادن محیط زیست در تمامی سیاست‌ها و قوانین تدوین‌شده؛
- اصلاح نحوه برخورد با تشکل‌ها و سمن‌های محیط زیستی، تسهیل‌گری برای حضور فعال‌تر آنها، رفع مشکلات مادی این تشکل‌ها، آموزش و ارتقای سطح علمی آنها جهت مطالبه‌گری اثربخش آنان و غیره؛
- افزایش همکاری و تعامل میان دستگاه‌ها و نهادهای مسئول و همکار با سمن‌ها و تشکل‌های محیط زیستی؛
- سهیم نمودن آحاد جامعه در منفعت‌های محیط زیستی، بهداشتی و مالی تمامی طرح‌های مشارکت‌دهی ایشان؛
- ارائه آموزش‌های محیط زیستی در مدارس اعم از برگزاری دوره‌های آموزشی کارآمد، تدوین کتاب‌های محیط زیستی، آموزش در عرصه عمل و غیره؛
- استفاده از تجربه‌های موفق جمع‌آوری و مدیریت پسماند شهری چون طرح گل‌ماند، کاپ و غیره در سایر مناطق.

پیوست ۱

• اطلاعات جمعیت‌شناختی خبرگان؛

جدول ۱. اطلاعات جمعیت‌شناختی خبرگان

ردیف	نام خبره	سازمان محل خدمت
۱	ابوعلی گلزاری	مدرس دانشگاه
۲	احمد بختیاری	سازمان مردم نهاد خانه نجات ایران
۳	بهناز رفیعی	سازمان حفاظت محیط زیست
۴	ربابه غفاری	کمیته محیط زیست خانه ملت کرج
۵	سعید مرادی کیا	سازمان مدیریت پسماند شهرداری تهران
۶	شکوفه بسیم	سازمان حفاظت محیط زیست
۷	عارف آهنگر	انجمن مهرورزان زمین پاک، طرح مپ
۸	مهدی قادری	شورای عالی استان‌ها
۹	مهیار صفا	سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور
۱۰	هومن غلام‌پور	مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

نمای راهبردی

راهبردهای مشارکت مردم و جوامع محلی در حوزه مدیریت پسماندهای عادی و کشاورزی

تاریخ انتشار: تیر ۱۴۰۲

میز تخصصی: میز محیط زیست

شناسه یکتا: TG-SV-1481

